

FRANC
KAFKA
PROCES

Prevela
Vida Županski Pečnik

■ Laguna ■

Naslov originala

Franz Kafka
DER PROZESS

Copyright © ovog izdanja 2018, Laguna

KLASICI
SVETSKE
KNJIŽEVNOSTI

Edicija SVETSKI KLASICI
KNJIGA BR. 17

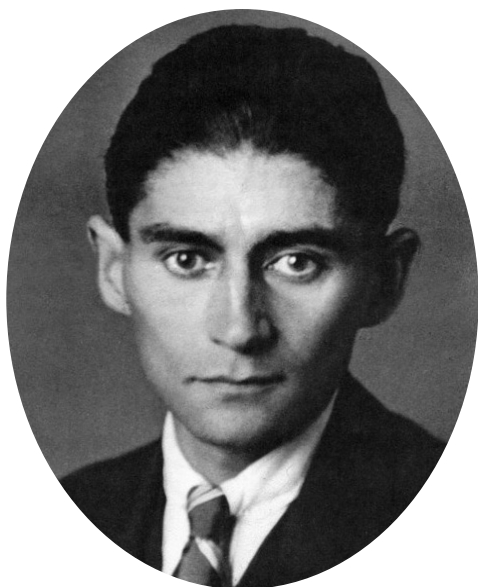
Izdavačka kuća LAGUNA DOO BEOGRAD iz Beograda, ulica Resavska br. 33, poziva nosioca odnosno nosioce autorskih prava (autori ili druga lica koja su u skladu sa zakonom stekla autorska prava) na prevod knjige *Proces* autora Franca Kafke da se jave našoj izdavačkoj kući u cilju dogovora u vezi sa regulisanjem svih autorskih prava i obaveza. U vezi sa navedenim, možete da nas kontaktirate putem imejla redakcija@laguna.rs.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Sud je svud oko nas. *Franc Kafka i njegov Proces* . . . 9
(Jelena Kostić Tomović)

PROCES

Glava I

Hapšenje, razgovor sa gospođom Grubah,
zatim gospođica Birstner 37

Glava II

Prvo isleđenje. 67

Glava III

U praznoj većnici. Student. Kancelarije 84

Glava IV

Prijateljica gospođice Birstner 109

Glava V

Batinaš.118

Glava VI

Ujak. Leni.126

Glava VII

Advokat. Fabrikant. Slikar148

Glava VIII

Trgovac Blok. Otkazivanje advokatu200

Glava IX

U katedrali232

Glava X

Kraj257

Dodatak.263

I Nedovršene glave265

II Mesta koja je autor precrtao289

Pogovori.297

Pogovor uz prvo izdanje.299

Pogovor uz drugo izdanje308

Pogovor uz treće izdanje.310

O autoru311

SUD JE SVUD OKO NAS. FRANC KAFKA I NJEGOV *PROCES*

Franc Kafka superstar

O Francu Kafki i o njegovim delima teško da se može reći išta što već nije rečeno i napisano na desetine ili čak na stotine puta. Kafka se ubraja među najznačajnije i najuticajnije pisce 20. veka, ne samo u nemačkoj nego i u svetskoj književnosti. Već čitavo stoleće njegove pripovetke, romani i drugi tekstovi podjednako fasciniraju ljubitelje književnosti i velike književne znalce.

Kafkina slava danas je tolika da za njega znaju čak i oni koji nikad nisu čitali njegova dela, pa i oni koje književnost inače ne zanima mnogo. To se najbolje vidi u pišćevom rodnom gradu Pragu, gde se nalaze i Kafkin muzej i njegova rodna kuća. U glavnom gradu Češke Kafkino ime i lik prisutni su doslovno na svakom koraku, na nebrojenim suvenirima i predmetima za svakodnevnu upotrebu, na skulpturama i plakatima, u nazivima

ugostiteljskih objekata i na koricama turističkih brošura i popularnih biografija.

Konzumeristička kultura s kraja 20. i iz prvih decenija 21. veka oblikovala je – a zatim veoma uspešno promovisala i eksploatisala – sliku o Kafki kao o nesrećnom i neshvaćenom geniju *par excellence*, povučenom čudaku koji piše mračne i nedokučive, ali jedinstvene i fascinante tekstove, a zatim umire mlad i već zaboravljen, da bi se njegovo delo nekoliko decenija kasnije vratilo na velika vrata. Tako je Franc Kafka postao nešto o čemu nikada nije ni sanjao: jedna od ikona pop kulture, lice s rokovnika, beležnica, magneta, kišobrana i platnenih torbica.

Premda sigurno donekle odvraća pažnju od njegovog književnog opusa, masovna popularnost tog tipa pomaže u očuvanju sećanja na tvorca *Procesa*, *Preobražaja* i drugih remek-dela, ali uz stalnu opasnost da ih liši suštine i smisla, ili pak da dovede do prezasićenja, koje će naredne generacije odbijati, umesto da ih privlači.

Budući da čitaocima koje iskreno zanima Kafkina književnost na raspolaganju već stoji obimna teorijska literatura, postavlja se pitanje čemu još jedan tekst o Francu Kafki. Iako u dogledno vreme izvesno ne možemo očekivati istinska iznenađenja i suštinski nove uvide, verujemo da će čitaocima koji se tek upoznaju s Kafkom i s njegovim najpoznatijim delom, romanom *Proces* biti i drago i korisno da saznaju ponešto o piščevom životu, o njegovim prijateljima i književnim saborcima, o okolnostima pod kojima je stvarao i o tome kakva je bila recepcija njegovog stvaralaštva u Srbiji, Jugoslaviji, Evropi i svetu. Pa onda da počnemo.

Životni i književni put Franca Kafke

Franc Kafka je rođen u Pragu, 3. jula 1883. godine. Bio je prvo dete Hermana i Julije Kafke, dobrostojećih jevrejskih trgovaca. Nakon Franca, njegovi roditelji dobili su još dva sina, a potom i tri kćeri. Kafkina braća umrla su već u najranijem detinjstvu, kao bebe, tako da je odrastao sa tri sestre: Gabrijelom, Valerijom i Otilijom.

Sestre će, baš kao i brojni drugi piščevi srodnici i prijatelji, stradati tokom Drugog svetskog rata, u Holokaustu. Samog Kafku slična sudbina mimoišla je usled prerane smrti od tuberkuloze, petnaestak godina pre no što će Treći rajh okupirati Čehoslovačku, proglasiti je Protektoratom Češka i Moravska i izvršiti genocid nad njenim jevrejskim stanovništvom.

U vreme Kafkinog rođenja Prag je još uvek bio u sastavu Habzburške monarhije. Stanovništvo je većinom bilo češke narodnosti, dok je Nemaca i Jevreja bilo osetno manje. S obzirom na to da su Nemci činili prašku ekonomsku i administrativnu elitu, a Česi ubedljivu većinu, željnu nezavisnosti, odnosi između ove dve grupe bili su zategnuti, i ta je napetost povremeno prerastala u otvorene sukobe.

Koliko god je moglo, jevrejsko stanovništvo izbegavalo je da se potpuno prikloni bilo češkoj, bilo nemačkoj strani. Osciliralo je između njih u nadi da neće dospeti između čekića i nakovnja, odnosno da ga sticaj nesrećnih okolnosti neće učiniti žrtvom tuđih razmirica.

Ipak, siromašni Jevreji bili su bliži Česima usled sličnog društvenog položaja, dok su njihovi bogatiji sunarodnici

nastojali da se priključe nemačkoj eliti, da se asimiluju i da govore nemački. Od oko 30.000 praških Jevreja, krajem 19. i početkom 20. veka više od polovine pretežno se služilo nemačkim jezikom. Ipak, sve njih na kraju je snašla ista sudbina – deportacija i smrt u koncentracionim logorima, a one nešto srećnije emigracija u Izrael ili u preokookeanske zemlje.

Danas u Pragu gotovo da i nema Jevreja. U potrazi za boljim životom, malobrojni Jevreji koji su preživeli Holokaust napustili su grad nakon pada Berlinskog zida, tzv. Plišane revolucije i otvaranja granica Čehoslovačke i drugih zemalja Varšavskog pakta.

Porodica Franca Kafke bila je asimilovana i obeležavala je samo najveće jevrejske praznike, pa su ih zato ubrajali među „praznične Jevreje“ (nem. *Feiertagsjude*). Otac je prezirao tzv. Jevreje s Istoka (nem. *Ostjude*, Jevreji iz oblasti na istočnom obodu Evrope), koji su još bili čvrsto ukorenjeni u jevrejskoj tradiciji, najverovatnije zato što su ga podsećali na vlastito veoma skromno poreklo.

Za razliku od oca, i nasuprot njegovim željama, Franc Kafka zanimao se za autentičnu jevrejsku kulturu, a posebno za jevrejsko pozorište, prijateljevao je s Jevrejima s Istoka – u tom kontekstu valja posebno pomenuti glumca Jicaka Levija (*Jizhak Löwy*, 1887–1942) – a bio je i pobornik cionističkih ideja, za koje Herman Kafka nije pokazivao ni najmanje interesovanje.

U porodici Kafka roditelji i deca međusobno su govorili nemački, dok su se češkim služili jedino u razgovoru s osobljem koje su zapošljavali u kući i u radnji. Kao i druga deca iz imućnijih porodica, Kafka je pohađao isključivo nemačke škole, prvo Nemačku narodnu i građansku

školu, potom Nemačku državnu gimnaziju i na kraju Nemački univerzitet „Karl Ferdinand“ u Pragu.

Imajući u vidu njegovo porodično okruženje i obrazovni put, sasvim je jasno zašto je Kafka nemački smatrao maternjim jezikom, dok je češki za njega ostao jezik usmene komunikacije, i to pre svega neformalne. Govorio ga je tečno i dobro, ali su mu se pri pisanju redovno potkradale greške. Iz poznatih *Pisama Mileni* znamo, međutim, da je češki jezik voleo i da ga je doživljavao kao topliji, emotivniji (nem. *herzlicher*) od nemačkog.

S obzirom na to da je sva književna dela, bez izuzetka, napisao na nemačkom, Kafku neizbežno smatramo nemačkim piscem i njegovo stvaralaštvo uvrštavamo u korpus nemačke književnosti. Istaknuti nemački književnik i novinar Kurt Tuholski (*Kurt Tucholsky*, 1890–1935) smatrao je čak da među svojim savremenici Kafka piše najjasniju i najlepšu prozu na nemačkom jeziku. I danas, nakon čitavog veka, Kafkin stil prepoznajemo kao jasan, precizan i funkcionalan – takoreći asketski.

Kako ističe Mirko Krivokapić (1933–2017), beogradski germanista i istoričar književnosti, Kafka je te jezičke i stilske kvalitete delom dugovao i osobenostima praškog varijeteta: „Jezik nemačke enklave u Pragu, kojim je govorio i Kafka i koji je uživao glas nadasve čistog jezika, predstavljao je leksički reduciranu i sintaksički okamenjenu varijantu nemačkog jezika, nastalu usled dugogodišnje izolovanosti od razvoja jezika u Nemačkoj“ (Krivokapić 2011: 363). Za razliku od Kafke, neki drugi praški pisci nisu umeli da prepoznaju specifičnosti svog varijeteta kao prednost i nisu znali kao da ih iskoriste, pa su zato neretko

pribegavali patetičnosti, nagomilavanju epiteta i usiljenoj potrazi za što neobičnijim rečima.

Nakon mature 1901. godine Kafka je prvo studirao hemiju, ali je već za nekoliko sedmica promenio odluku u korist prava. U Pragu su se jevrejski studenti u to vreme često opredeljivali za pravne nauke – polovina ih je studirala baš na tom fakultetu. Kao pravnici mogli su da ostvare uspešnu karijeru advokata, notara i sl., drugim rečima van državne službe, koja je Jevrejima u Habzburškoj monarhiji po pravilu bila nedostupna.

Pored nastave za buduće pravnike, Kafka je često posećivao predavanja iz oblasti germanistike, istorije umetnosti i psihologije. Razmišljao je čak o tome da po drugi put promeni fakultet. Od toga je ipak odustao, što zbog očevog protivljenja, što zbog toga što je tadašnja praška germanistika negovala duh agresivnog nemačkog nacionalizma, koji pripadnicima drugih narodnosti, po prirodi stvari, nije mogao biti po ukusu.

Za Kafku su se studentski dani pokazali značajnim i zbog toga što se tada začelo njegovo prijateljstvo s Maksom Brodom (*Max Brod*, 1884–1968), takođe praškim Jevrejinom, takođe studentom prava i takođe budućim piscem. Kafka i Brod upoznali su se 1902. godine, nakon jednog Brodovog predavanja o Šopenhaueru i Ničeju, kome je Kafka prisustvovao kao slušalac. Korak po korak, ovo poznanstvo preraslo je u blisko i dugotrajno prijateljstvo, koje će potrajati sve do Kafkine prerane smrti, a u izvesnom smislu čak i nakon nje.

Stekavši književni ugled veoma mlad, već u ranim dvadesetim, Brod je voleo da pomaže vršnjacima i mlađim piscima da se i sami probiju. Hrabrio je i Kafku, koji je

inače duboko sumnjao u vlastite književne sposobnosti. Podsticao ga je da piše, da dovršava započeta dela i da ih štampa, pomagao mu da pronade izdavača, a nakon Kafkine smrti objavio je rukopise iz njegove zaostavštine – oglušivši se tako o poslednju volju svog prijatelja, koji je izričito zahtevao da se oni spale.

Godinu dana po Kafkinoj smrti Brod je objavio njegove nedovršene romane, tridesetih godina prošlog veka priredio je i izdao njegova dela u šest tomova, napisao je Kafkinu biografiju (1937) i decenijama se na sve načine trudio da Kafkinom stvaralaštvu obezbedi zasluženu pažnju i poštovanje književne javnosti. Kao što znamo, ovi naponi bili su uspešni, što zbog Brodove upornosti, što zbog ugleda koji je svojevremeno i sam uživao kao pisac, kritičar i važan zamajac književnog života.

Na kraju su Maks Brod i Franc Kafka u istoriji književnosti ostali neraskidivo povezani. Bez Brodovog zalaganja neka od Kafkinih najznačajnijih dela zauvek bi ostala nedostupna i nepoznata, dok bi dela koja je ovaj pisac objavio za života – bez većeg uspeha – gotovo izvesno potpuno pala u zaborav. Zato je danas teško naći bilo popularan, bilo stručan tekst o Francu Kafki ili o nekom od njegovih dela u kome se ne pominje i Brodovo ime.

Gledano iz suprotne perspektive, književna dela samog Maksa Broda, nekada veoma zapažena, pa i slavljena, s vremenom su sasvim izašla iz vidokruga književnih znalaca, a pogotovo iz vidokruga nešto šire čitalačke publike. Za nas je Brod danas samo Kafkin prijatelj, izdavač, biograf i tumač Kafkinih dela, čovek koji je od uništenja i zaborava spasao tekstove velikog stvaraoca, jednog od stožera književnog kanona 20. veka.

Pored Maksa Broda, u Kafkine najbliže poznanike i prijatelje ubrajali su se pisac Oskar Baum (1883–1941) i filozof Feliks Velč (*Felix Weltsch*, 1884–1964), kao i nešto mlađi pisac Franc Verfel (*Franz Werfel*, 1890–1845), čija je slava vrlo brzo nadmašila uspehe Maksa Broda, do tada ubedljivo najpoznatijeg među njima. Ovu grupu mladih praških književnika i intelektualaca, koji su svi stvarali na nemačkom jeziku, Brod će kasnije nazvati Praškim krugom (nem. *Prager Kreis*).

Kada pominjemo osobe koje su igrale značajnu ulogu u Kafkinom životu, ne smemo zaboraviti ni nemačkog izdavača Kurta Volfa (*Wolff*) iz izdavačke kuće Rovolt (*Rowohlt*), a pogotovo češku novinarku i spisateljicu Milenu Jesensku (*Milena Jesenská* 1896–1944). Učestali kontakti između Jesenske i Kafke otpočeli su 1919, kada je ona na češki prevela nekoliko Kafkinih prozних tekstova. Njih dvoje su se potom dopisivali, naročito intenzivno tokom 1920. godine, a Kafkina pisma Jesenskoj objavljena su posthumno pod naslovom *Pisma Mileni* (*Briefe an Milena*).

Kafka je studije okončao 1906. godine. Nakon obaveznog jednogodišnjeg pripravničkog staža u sudu, godinu dana je radio u jednoj velikoj osiguravajućoj kući, a zatim, od 1908. do 1922. godine – kada se prevremeno penzionisao zbog bolesti – u Nadležstvu Kraljevine Češke za osiguranje radnika od posledica nesrećnog slučaja. Tako je postao jedan od retkih Jevreja u državnoj službi Habzburške monarhije, poslovični izuzetak koji potvrđuje pravilo. Nije želeo da se aktivno uključi u porodični posao, iako su roditelji i drugi rođaci to od njega očekivali.

Govorio je da se svojim poslom bavi samo zato da bi zaradio za život, da je to puko uhlebljenje (nem. *Brotberuf*),

da su zadaci koje obavlja „smešno i jadno laki“ i da uopšte i ne zna za šta zapravo prima platu. Ipak, radio je veoma savesno, dobro je poznavao svoj posao, usavršavao se, preuzimao inicijativu, predlagao poboljšanja i inovacije i brzo napredovao, pa je karijeru završio na prilično visokom položaju za svoje godine.

Prilježnost na poslu Kafku je čak sačuvala od mobilizacije u Prvom svetskom ratu. Premda je u to vreme još bio sasvim zdrav i sposoban za vojnu službu, njegovo nadležstvo uvrstilo ga je među nezamenljive stručnjake i dodelilo mu zadatak da se brine o rehabilitaciji i prekvalifikaciji teških ranjenika – čime se onda i bavio narednih godina.

Sredinom 1917. pokazalo se da Kafka boluje od tuberkuloze pluća. U to vreme tuberkuloza je bila neizlečiva bolest i većina pacijenata umirala bi nekoliko godina po njenom izbijanju, čak i kada su imali sredstava za najbolju tada moguću medicinsku negu. Iako se Kafkino zdravstveno stanje isprva donekle stabilizovalo, već 1918. nastupilo je veliko pogoršanje, nakon što je preležao zloglasni španski grip i zapaljenje pluća. Konačni udarac piscu je zadalo širenje bolesti na grkljan tokom 1923. i 1924. godine. Preminuo je 3. juna 1924. u sanatorijumu Hofman, u malom mestu Kirlingu na severoistoku Austrije, nedaleko od Beča, tačno mesec dana pred svoj 41. rođendan. Sahranjen je na Novom jevrejskom groblju u Pragu, gde i danas stoji njegov nadgrobni spomenik.

Kafka se nije ženio i nije ostavio potomke. Verio se tri puta, od toga dva puta sa službenicom Felice Bauer (1887–1960) iz Berlina, s kojom ga je upoznao njegov nerazdvojni prijatelj Maks Brod. Prvu veridbu Kafka i Felice sklopili su i raskinuli 1914, da bi se nakon izvesnog vremena

predomislili i ponovo se verili 1916. godine. Kafka je tu drugu veridbu raskinuo 1917, nakon što se pokazalo da boluje od tuberkuloze, smatrajući da kao neizlečivi bolesnik nema moralno pravo da zasniva porodicu. Uprkos tome, dve godine kasnije verio se treći i poslednji put. Ovog puta njegova izabranica bila je Julija Vorizek (*Julie Vohryzek*, 1891–1944), kćerka jednog praškog obučara. Na kraju se ni ta veza nije okončala brakom, verovatno usled Kafkinog zbližavanja s Milenom Jesenskom.

Kada je posthumno stekao svetsku slavu, na osnovu Kafkinih dnevnika i pisama oblikovala se slika o njemu kao o nesrećnom i neshvaćenom geniju koji je umro mlad, od duge i teške bolesti, a da prethodno od života nije imao gotovo ništa: s jedne strane autoritaran otac, nezanimljiv posao, mnogo učenja i rada, neuspešne ljubavne veze, sumnje u vlastite spisateljske sposobnosti, neobični, hermetični i „mračni“, često nedovršeni književni tekstovi, izostanak većeg uspeha kod kritike i kod šire čitalačke publike, a s druge strane veoma malo uzbudljivih događaja, zadovoljstva i zabave, ili bar onoga što bismo mi danas takvim smatrali.

Iako je nešto od toga, poput ograničenog umetničkog eha za života, bolesti i prerane smrti, neosporno tačno, pitanje je da li na osnovu Kafkinih zapisa iz vrlo subjektivnih trenutaka i Brodovih stilizovanih svedočanstava o preminulom prijatelju možemo realno sagledati kakav je zaista bio život ovog velikana nemačke i svetske književnosti, da li se zaista osećao uskraćenim i koliko mu je istinske sreće donelo tih kratkih 40 godina i 11 meseci, koliko mu je bilo dodeljeno.

Pregled Kafkinog književnog stvaralaštva

Za razliku od biografskih podataka i dnevnčkih beležaka, koje nam nikad neće omogućiti da istinski i do kraja upoznamo Franca Kafku kao ličnost, podaci o njegovom opusu – tačnije rečeno o onome što nam je od njega ostalo – potpuno su pouzdani i jasni. Tako sa sigurnošću znamo da je ovaj nesvakidašnji pisac iza sebe ostavio 40 završenih prozaičkih tekstova, tj. ukupno oko 350 stranica štampanog teksta. Počeo je da objavljuje 1908. godine, a od književnih ostvarenja koja danas smatramo osobito značajnim za života su izašli *Presuda (Das Urteil)*, 1913), *Preobražaj (Die Verwandlung)*, 1915), *Pred zakonom (Vor dem Gesetz)*, 1915), *Seoski lekar (Ein Landarzt)*, 1918), *Kažnjenička kolonija (In der Strafkolonie)*, 1919) i *Umetnik u gladovanju (Ein Hungerkünstler)*, 1924).

Preostala dela objavljena su posthumno, baš kao i 1500 Kafkinih pisama i njegovi dnevni, koje je pred smrt poverio na čuvanje Mileni Jesenskoj. U njegovoj zaostavštini našli su se, između ostalog, fragmenti tri romana: *Proces (Der Prozess)*, u Kafkinoj grafiji *Der Proceß*, 1925), *Zamak (Das Schloss)*, 1926) i *Amerika ili Izgubljeni (Amerika / Der Verschollene)*, 1927). Pored romana veoma su poznati *Pismo ocu (Brief an den Vater)*, napisano 1919) i parabola *Okani se! (Gib auf)*, napisana 1922), kao i ranije pomenuta *Pisma Mileni*.

Deo neobjavljenih rukopisa Kafka je pred smrt, međutim, sam spalio, tako da će nam njihova sadržina i njihova književna vrednost zauvek ostati nepoznate.

Kao što se naslućuje već i na osnovu ove kratke skice, Kafkina dela prema nastanku većinom pripadaju periodu od 1910. do 1924. godine, a prema momentu objavljivanja uglavnom kasnim dvadesetim i tridesetim godinama 20. veka. Prema trenutku kada započinje njihova široka i intenzivna recepcija, tj. kada su privukla pažnju šire svetske književne javnosti, ona pak pripadaju tek periodu nakon Drugog svetskog rata. Za života, Kafkina dela bila su poznata samo užem krugu čitalaca – i to maloj, ali zato odabranoj grupi kojoj su pripadala i imena poput Tomasa Mana (*Thomas Mann*, 1875–1955), Roberta Muzila (*Robert Musil*, 1880–1942), Alfreda Deblina (*Alfred Döblin*, 1878–1957) i Hermana Hesea (*Herman Hesse*, 1877–1962).

Roman *Proces*

Nedovršeni roman *Proces* čini desetak zaokruženih i šest fragmentarnih poglavlja. Najveći deo fragmenata nastao je 1914, tokom dva do tri meseca u pozno leto i s jeseni te godine. Pred kraj 1914. pisanje više nije napredovalo ni izbliza onako dobro kao na početku, pa je Kafka naredne godine potpuno napustio ovaj poduhvat, verovatno već u januaru.

Prvo je napisao početno poglavlje *Hapšenje, razgovor sa gospođom Grubah, zatim gospođica Birstner* (*Verhaftung – Gespräch mit Frau Grubach – Dan Fräulein Birstner*), a odmah potom završno poglavlje *Kraj* (*Ende*). Ni ostala poglavlja nije pisao hronološkim redom, kao linearnu priču, već na preskok, zamišljajući njihovu radnju kao važne stanice na putu Jozefa K.

Zbog toga nemamo, a verovatno nikada nećemo ni imati, potpuno pouzdan odgovor na pitanje kako je Kafka nameravao da rasporedi završene glave, da li je planirao da u roman ugradi sva nezavršena poglavlja i, ako ne, koja bi od njih odbacio. Nije nam poznato ni to koliko je još poglavlja želeo da napiše, a ni koja bi bila njihova sadržina i funkcija. Kafkin biograf Erik Marson (*Eric Marson*) uočava, međutim, da se završena poglavlja romana mogu podeliti u tri segmenta. Po svemu sudeći, u te celine trebalo je da se uklope i nedovršena poglavlja, kao i ona poglavlja koja Kafka na kraju nije ni započeo.

Ukratko, radnja poznatih poglavlja *Procesa* teče ovako. Glavni protagonist romana Jozef K, perspektivni prokurista jedne velike banke, uhapšen je na svoj trideseti rođendan, rano ujutro, čim je otvorio oči. Optužba nije poznata, baš kao ni to pred kojim se sudom vodi postupak i kakav će biti njegov tok. Nakon obaveštenja da je uhapšen, Jozefu K. saopštavaju da sud ne želi da remeti njegov uobičajeni način života, te da se on, u skladu s tim, slobodno može vratiti svakodnevnim aktivnostima. I tako K. nastavlja da živi i radi prividno normalno, govoreći sebi da sudski proces koji se navodno vodi protiv njega postoji isključivo ukoliko ga on kao takvog prizna i prihvati. K. odlazi u kancelariju, prima klijente, prati konkurente i trudi se da ih nadigra.

Uprkos naizgled samosvesnom pristupu, K. se narednih dana i meseci sve više zapliće u nevidljivu mrežu svog procesa i nedokučivog suda koji ga je pokrenuo. To je sud koji zaseda u tavanskim prostorijama stambenih zgrada, i to u ne baš privlačnim prigradskim naseljima. U njegove kancelarije nikad ne ulazi ni dašak svežeg vazduha, tako

da ljudi padaju u nesvest kad prvi put uđu u njih, a oni koji su na njih navikli ne podnose svežinu otvorenog prostora. Službenici zato više i ne izlaze napolje, već spavaju u sudskim prostorijama i nemaju druge odeće do one koju nose na poslu.

Sud „privlači krivica“, a od optuženog ne traži ništa, nego ga samo „prihvata kad dođe i otpušta ga kada ode“. Procesi su tajni za javnost, ali i za same optužene. Odbrana nije dozvoljena, mada se prećutno trpi. Advokati ne smeju da prisustvuju suđenjima i ne dobijaju nikakve zvanične informacije, a dane provode motajući se po kuloarima i podilazeći sudijama, trudeći se da ih koliko-toliko odobrovolje. Koliko su servilni prema sudijama i drugim sudskim zvaničnicima, toliko su okrutni i osorni prema vlastitim branjenicima. Oslobađajućih presuda praktično nema, optuženi se u najboljem slučaju može nadati „prividnom oslobađanju“ ili razvlačenju procesa.

Korak po korak, Jozef K. saznaje da „sve pripada sudu“. On odlazi na krajnje opskurna suđenja, upoznaje podjednako opskurne sudske službenike i druge optužene, pronalazi neobične pomagače, uz pomoć jednog starijeg rođaka angažuje advokata, samo da bi ga nakon izvesnog vremena ipak otpustio, pa se sam latio posla da sastavi predstavku, ali bez uspeha. K. ne može da prestane da misli na proces, otpor mu se slama, sve teže obavlja posao u banci, konkurenti ga prestižu, naročito njegov zakleti neprijatelj zamenik direktora, karijera mu više ne napreduje i samo je pitanje vremena kada će krenuti silaznom putanjom.

Godinu dana po hapšenju, uoči svog 31. rođendana, Jozef K. spremno čeka dželate, iako mu njihov dolazak

niko nije najavio, pa čak ni nagovestio. Oni zaista dolaze i odvođe ga u napušteni kamenolom na rubu grada, gde će mu zariti bodež u srce – „kao psu“. K. ne pokazuje nikakve znake čuđenja i ne protivi se, već se prema dželatima ponaša kulturno i predusretljivo. Roman se završava rečima „činilo mu se da će ga stid nadživeti“ (...es war, als sollte die Scham ihn überleben). Žrtva se stidi što nije sama sebi okončala život, ne bi li tako egzekutore oslobodila tog neprijatnog zadatka.

Roman *Proces* zapravo je proširenje parabole *Pred zakonom*, priče o uzaludnosti napora da se prodre do zakona, da se „uđe u zakon“. Ovu parabolu Kafka je uvrstio u poglavlje *U katedrali*, pretposlednje poglavlje romana, da bi je potom samostalno objavio 1915. godine.

Pred zakonom govori o čoveku sa sela koji dolazi pred vrata zakona i čuvara moli za dozvolu da uđe. Premda su vrata zakona širom otvorena, vratar molioca odbija, ali ne isključuje mogućnost da će mu jednog dana želju uslišiti. Čoveku sa sela to budi nadu, pa odlučuje da sačeka koliko god treba. I tako čitav život provodi pred vratima zakona, provirujući kroz njih, jadikujući nad svojom sudbinom, salećući vratara molbama i pokušavajući da ga podmiti. Prolaze dani i godine, čovek sa sela stari, vid mu slabi i bliži mu se smrt. Tek u samrtnom času pada mu na pamet jedno pitanje. Kada već toliki ljudi žude za zakonom, zašto se onda za sve te godine nije pojavio baš niko, zašto je čovek sa sela pred vratima zakona sve vreme stajao sam? Vrtar mu odgovara da je to sasvim prirodno: taj ulaz je bio namenjen samo njemu, čoveku sa sela, i odmah po njegovoj smrti će se zauvek zatvoriti.

Kao i u parabolii *Pred zakonom*, roman *Proces* i u celini čitaoca suočava sa neverovatnim, uznemirujućim svetom ispunjenim obezličanim pojedincima i apsurdnim događajima, koje autor, međutim, prikazuje kao sasvim normalne i uobičajene. Da se još jednom poslužimo rečima M. Krivokapića, „empirijski apsurdan događaj ne opisuje se kao nešto izuzetno, uzbudljivo i neshvatljivo, već kao nešto što spada u oblast svakodnevnog i rutinskog. Bez emocija ili komentara, jezikom protokola Kafka neutrališe neverovatan događaj i ne ostavlja čitaocu mogućnost da ono što se desilo ne prihvati kao realnost“ (Krivokapić 2011: 363–363). Snaga Kafkinih književnih tekstova, uključujući i *Proces*, velikim delom, dakle, počiva na izrazitoj suprotnosti između krajnje neobičnih događaja i običnog, veoma trezvenog jezika i načina izlaganja.

Kao ni u jezičke, Kafka se ne upušta ni u formalne eksperimente, koji su u to doba bili izuzetno popularni među književnicima. Uprkos tome što se naizgled drži poznatog, opet se ne može reći da ide utabanim stazama. Baš naprotiv, Kafkina forma deluje moderno, i dan-danas, čak neuporedivo modernije i od najsmelijih eksperimenata onog vremena.

Poput značajnog predstavnika nemačke književnosti na prelazu iz 18. u 19. vek Hajnriha fon Klajsta (*Heinrich von Kleist*, 1777–1811), Kafka pritom kao da ukida pripovedača, pa čitalac stiče utisak da se radnja odvija sama od sebe, slično filmskoj radnji, ili da njome upravlja neki svemoćni nevidljivi mehanizam. Kafkin metaforično-alegorijski svet – koji kao da je odbegao iz nekog sna ili, bolje rečeno, iz neke noćne more – proizilazi iz unutrašnjih

doživljaja, odražavajući i unutrašnju i spoljašnju realnost i međusobno ih stapajući. Podsvesni život Jozefa K. pretvara se u stvarne događaje, ili se stvarni događaji izobličuju u halucinacijama ili košmarnim snovima – a možda i jedno i drugo.

U skladu s tim, utisak koji Kafkina proza obično izaziva kod čitalaca Hana Arendt (*Hannah Arendt*, 1906–1975) opisuje ovako: „Tipično iskustvo Kafkinih čitalaca opšta je i neodređena fascinacija, čak i pričama koje ne razumeju, na koju se nadovezuje precizno sećanje na čudne i naizgled apsurdne slike i opise“ (Arendt 1994: 70).

Taj efekat velikim delom proističe iz jedne posebnosti Kafkinih romana i priča, na koju ukazuje britanski germanista Riči Robertson (*Ritchie Robertson*). Dok romani realizma – kako je uočio još slavni lingvista i teoretičar književnosti Roman Jakobson (1896–1982) – u osnovi počivaju na metonimiji (npr. *Budenbrokovi* T. Mana), a moderni romani na metafori (npr. *Manov Čarobni breg*), „fiktivni svet romana *Proces* uznemiravajuće lebdi između metonimije i metafore“. Time Kafka čitaocima takoreći izbija tlo pod nogama, odnosno onemogućava im da delo tumače pomoću etabliranih šifarnika koje odavno nesvesno i uspešno primenjuju.

Pored toga, u Kafkinim romanima nema sveznajućeg pripovedača. Dok u tradicionalnom romanu čitalac dobija uvid u sve ono što znaju, vide, osećaju i doživljavaju protagonisti, a uz to i niz drugih informacija koje mu pružaju potpun uvid u ljude i događaje, u njihove uzroke, razloge i motive, Kafka čitaocima to uskraćuje, tako da oni i sami ostaju u neugodnoj i zastrašujućoj neizvesnosti.

Tumačenja *Procesa*

O *Procesu* su pisali mnogi: teoretičari i historičari književnosti, kritičari, publicisti i književnici. Oni su ovaj roman tumačili u različitim ključevima, između ostalog u autobiografskom, psihoanalitičkom, religijskom, kabalističkom, društvenokritičkom, egzistencijalističkom itd.

Maks Brod je ponudio religijsko tumačenje, u kome je povezoao romane *Zamak* i *Proces*. Prema njegovom mišljenju, na koje su se kasnije oslanjali i nadovezivali brojni sledbenici, *Zamak* je parabola Božje milosti, dok je *Proces* parabola Božjeg suda.

Nasuprot tome, jedan od Kafkinih biografa Peter-Andre Alt (*Peter-André Alt*) *Proces* tumači kao „šifrovanu autobiografiju“, prikaz subjektivnog osećanja krivice koji zadobija spoljašnju, objektivnu formu, kao odraz psihičkih stanja u imaginarnoj projekciji. Među u osnovi srodna autobiografsko-psihološka tumačenja uklapa se i shvatanje da Kafka u *Procesu* obrađuje raskid prve veridbe sa Felice Bauer, čiji pobornici izvesnu potvrdu za takvo viđenje nalaze u Kafkinim dnevnicima.

Drugi tumači videli su u *Procesu* vapaj usamljenog čoveka, treći vapaj čoveka kome ne daju da se osami, četvrti kritiku industrijskog društva, građanskog morala, birokratske svesti ili državnog aparata u Habzburškoj monarhiji, simboličan prikaz nemoći neprilagođenih ljudi ili položaja Jevreja u realnom svetu, kao i anticipaciju nastupajućih totalitarnih režima – pri čemu su neki mislili na nacionalsocijalizam, neki na staljinizam, a neki i na oba. I zaista, kao što ističe Milan Kundera, „u modernoj

istoriji ima perioda kada život podseća na Kafkine romane“ (Kundera 1988: 78).

Najbliže istini je verovatno ipak to da Kafkin *Proces*, baš kao i mnoga druga vrhunska književna ostvarenja, otvara niz mogućnosti za tumačenja – neka bliska piščevim intencijama, ali i neka koja samom autoru nisu bila u prvom planu ili on ih čak nije ni imao u vidu. Kojim će tragom koji čitalac krenuti, u kom će ključu čitati ovaj fascinantni roman, u veoma velikoj meri ili čak presudno zavisi od njega samog, od njegovih znanja, iskustava, razmišljanja, briga, interesovanja, od njegovog čitalačkog senzibiliteta, pa i od njegovih trenutnih preokupacija i raspoloženja.

Polazeći od sopstvenih iskustava, problema i strahova, čitaoci iz druge polovine 20. i s početka 21. veka u *Procesu* su tako najčešće videli priču o zastrašujućem totalitarizmu, o nedokučivim i nedodirljivim gospodarima ljudskih sudbina, o birokratiji nedemokratskih režima, o otuđenju, dehumanizaciji i anonimnosti, o savremenom depersonalizovanom čoveku-službeniku ili čoveku-radniku, koji niti oseća samilost, niti joj se sam može nadati od drugih.

Zanimljivo je, međutim, prisetiti se svedočenja Maksa Broda – na koje podseća i Milan Kundera u eseju *Umetnost romana (L'art du roman)* – o tome da su se Brod i drugi Kafkini prijatelji dugo i od srca smejali kada im je ovaj iz rukopisa čitao prvo poglavlje *Procesa*. I sam Kafka se, navodno, toliko smejao – i to iskreno, a ne gorko ili od muke – da je u više navrata morao da prekine čitanje.

Ovo sećanje nedvosmisleno govori o Kafkinom (sarkastičnom?) humoru, koji kasniji čitaoci, sve do danas, po pravilu ne uspevaju da uoče. Tome je sigurno uveliko doprinela tradicija tumačenja Kafkinih tekstova kao

mračnih izraza pesimizma, nemoći i rezignacije, pa tim pre treba uzeti u obzir perspektive koje otvara ovo Brodovo svedočanstvo o prvobitnim reakcijama autora i njegovih prijatelja na fragmente *Procesa*.

Najveća prepreka prepoznavanju Kafkinog humora svakako je identifikacija čitalaca sa njegovim likovima, koja nije neizbežna, a možda ni u skladu s piščevim namerama. Naime, protagonisti Kafkinih romana i pripovedaka jedva da se mogu nazvati junacima. Kako primećuje i H. Arendt, ti likovi „nemaju ime, ili ih upoznajemo samo po inicijalima; oni izvesno nisu osobe kakve bismo mogli sreći u stvarnom svetu jer im nedostaju sva ona mnogobrojna svojstva koja, uzeta pojedinačno, nisu neophodna, ali zato zajednički čine pravu, živu ličnost“ (Arendt 1994: 75).

Uprkos tome što Jozef K. i mnogi drugi Kafkini protagonisti ni sami nisu osobito simpatični, a uz to pre podsećaju na robote ili kiborge nego na prave ljude, njihove nedaće kod čitalaca uglavnom bude empatiju i sažaljenje. Od saosećanja s njihovom nesrećom samo je jedan korak do identifikacije, koja ukida distancu kao preduslov za prepoznavanje humora i za prepuštanje takvoj reakciji. Kada bismo bili spremni da likove Kafkine proze posmatramo s iste distance kao svet i dešavanja oko njih, možda bismo i sami – bar poneko od nas i bar ponekad – došli u iskušenje da se od srca nasmejemo sa Kafkom, Maksom Brodom i njihovim praškim prijateljima.

Recepcija Kafkinog dela u svetu i kod nas

Kao što smo u više navrata napomenuli, istinsku književnu slavu Kafka je stekao tek posthumno, slično kao i

neki drugi nemački pisci koje danas smatramo izuzetno značajnim: Helderlin (*Friedrich Hölderlin*, 1770–1843), Klajst (*Heinrich von Kleist*, 1777–1811) ili Bihner (*Georg Büchner*, 1813–1837). Kao velikana evropske i svetske književnosti prvo su ga prepoznali u Francuskoj, Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama. Francuze su kod Kafke pritom privukle izvesne paralele između njegovog stvaralaštva, s jedne strane, i nadrealizma i egzistencijalizma, s druge strane, dok su se Englezi pre svega zainteresovali za Kafkin jedinstveni spoj jednostavnog jezika i groteskne parabole. Pedesetih godina 20. veka Kafkina slava proširila se iz Francuske i iz anglosaksonskog sveta na nemačko govorno područje, a šezdesetih godina i na zemlje tadašnjeg Istočnog bloka.

U proteklih stotinak godina, a naročito od kraja Drugog svetskog rata, o *Procesu* i o drugim Kafkinim delima napisano je doslovno na hiljade tekstova: monografija, naučnih članaka, rasprava, eseja itd. Već početkom sedamdesetih godina 20. veka – dakle pola stoleća pre nego što nastaju ovi redovi – bibliografija radova o Kafki brojala je preko pet hiljada naslova, a i pored toga se smatrala nepotpunom. Možemo pretpostaviti koliko je ona u međuvremenu narasla, a pritom niko od autora tog nepreglednog mora tekstova nije uspeo do kraja da razreši zagonetke s kojima se suočavaju čitaoci ovog jedinstvenog književnog stvaraoaca.

U Srbiji i Jugoslaviji prvi tekstovi o Kafki objavljeni su još pre Drugog svetskog rata, ali intenzivna recepcija njegovih dela počinje tek nešto kasnije, pedesetih godina 20. veka. Pored rasta Kafkine popularnosti u Evropi i svetu, tome je znatno doprinela i okolnost da su baš u

to vreme jugoslovenska književnost, umetnost i kultura tragale za uzorima koji će im pomoći da krenu nekim drugim i drugačijim putem nego do tada. Ta potreba proistekla je iz novog političkog kursa od 1948. godine, kada se Jugoslavija distancira od Sovjetskog Saveza pozicionirajući se u tadašnjem bipolarnom svetskom poretku kao nesvrstana zemlja, negde između Istočnog i Zapadnog bloka. U takvoj konstelaciji Kafkino stvaralaštvo ponudilo je srpskim i drugim jugoslovenskim piscima plodonosne smernice, dozvoljavajući pritom i tumačenja u smislu otuđenja, dehumanizacije i drugih negativnih pojava u zapadnom, kapitalističkom društvu, koja su zvanično i dalje bila veoma poželjna.

Za recepciju Kafkinog dela u Srbiji i Jugoslaviji veoma je značajna bila 1953. godina, kada se pojavilo prvo Kafkino delo u prevodu na srpskohrvatski jezik. Bio je to roman *Proces* u prevodu Vide Pečnik (takođe Županski Pečnik), koji je objavila beogradska izdavačka kuća *Novo pokolenje*. Kao što i priliči tako značajnom književnom ostvarenju, ovo izdanje opskrbjeno je odgovarajućim propratnim tekstovima: predgovorom istaknutog jugoslovenskog književnika i publiciste Ota Bihali-Merina (1904–1993) i pogovorom Maksa Broda.

Nekoliko godina nakon prevoda *Procesa* usledili su i prevodi preostala dva Kafkinih romana, *Amerike* (1959, Beograd, prev. Kaliopa i Svetomir Nikolajević) i *Zamka* (1961, Beograd, prev. Predrag Milojević). Nedugo potom pojavio se i prevod Kafkinih pripovedaka (1963, Beograd, prev. Branimir Živojinović), a 1968. i *Odabrana djela Franca Kafke u 8 svezaka*, kod zagrebačke izdavačke kuće *Zora*. Uz tekstove koji su odranije bili poznati jugoslovenskoj

publici ovaj izbor obuhvatio je i *Pisma Mileni* (prev. Zlatko Crnković), druga Kafkina pisma (prev. Minjon Mihajlović) i njegove dnevnike (prev. Traute Šegedin).

Svi ovi i ostali prevodi poslužili su kao povod za niz člana i studija o Kafki i o njegovom stvaralaštvu, a kasnije i za nekoliko naučnih monografija. O *Procesu* i o drugim delima Franca Kafke pisali su kritičari Oto Bihali-Merin i Miodrag Šijaković, zatim kritičar, prevodilac i književnik Zoran Gluščević (1926–2006), prevodilac i pesnik Branimir Živojinović (1930–2007), poznati pisci Radomir Konstantinović (1928–2011) i Bora Ćosić (rođ. 1932), slavni lingvista Ranko Bugarski (rođ. 1933), kao i univerzitetski profesori Zoran Konstantinović (1920–2007), Tomislav Bekić (1935–2008), Mirko Krivokapić i Srdan Bogosavljević (1953–2007), ali i mnoga druga poznata i manje poznata imena iz sveta književnosti. Od univerzitetskih germanista iz Srbije najobimnije monografske studije o Kafki objavili su Slobodan Grubačić (rođ. 1942) i Dušan Glišović (rođ. 1953).

Bogatstvo literature koja je domaćim čitaocima i književnim znalcima stajala – i još uvek stoji – na raspolaganju tim je veće zato što se najintenzivnija književnonaučna recepcija Kafkinog opusa odvijala u doba nenarušenog jedinstva jugoslovenskog kulturnog prostora, kad se podrazumevalo da uvidi i razmišljanja nesmetano pristižu sa različitih strana. To je omogućilo da bogatstvu saznanja o Kafki i o njegovom delu ne doprinose samo srpski autori već i autori iz drugih delova Jugoslavije, poput slovenačkog istoričara književnosti i filozofa Dušana Pirjeveca (1921–1977) ili hrvatskih teoretičara književnosti Zdenka Škrebca (1904–1985) i Viktora Žmegača (rođ. 1929).